

Dagboek van een ooggetuige

Haarlem belegerd
door de Spanjaarden
(1572-1573)

Barbara Kooij

Inhoud

Voorwoord	7
Inleiding	8
1572	34
1573	00
1574	00
1575	00
1576	00
1577	00
1578	00
1579	00
1580	00
1581	00
Noten	00
Persoonsnamen	00
Topografische namen	00
Woorden- en begrippenlijst	00
Archieven en literatuur	00
Colofon	304

Gezicht op Haarlem en omgeving tijdens het beleg door de Spanjaarden. Kopergravure van Coenraet Decker, 1677. Rechts op de voorgrond het Huis ter Kleef (hoofdkwartier van de Spanjaarden). In het midden, tussen het legerkamp en de stad de Spaanse loopgraven. Achter de Kruispoort de Halve Maan, aangelegd nadat de poort kapot was geschoten. In het midden staat het Leprozenhuis (Dolhuys, nu Museum van de Geest). Tussen de stad en het Haarlemmermeer (uiterst links) loopt de Fuikvaart, met aan de noordoever de Haarlemse schans Rustenburg, en aan de zuidoever, bij de Fuikmonding, de Spaanse schans la Goleta. Aan de voet van de (overigens niet bestaande) heugel ligt het Regulierenklooster. Op de heugel bekijkt een Spaans gezelschap het strijdtoneel. De heer in het midden met commandostaf zal don Frederik zijn.

Den 9^{en} dach. hebben die Francken heeft dat sijnze
vanden en toe geveren in die land luyden in loep
stamb gemaect waer niet se vintze sijnmet sijnze guborste
hadden.

Oy den selfdan dach is die heer van Algonde als Commissaris
vanden Francke bouwen sijnne havelen gecomun / in duy oude
wilt off gesit / in die soubten oy die maeren soudey outden
heest in vooregoudey als dat ze wt die bouwe die hane
hegmaeste dorstey kisten soudey tot bouwen / off geyenuey /
in vobsthoudey waer of reth tot ze adinc bi gescrefte
omregulereint heest.

Doch Algonde Commissaris in opperste jaer van duy gecomun
van crainge is anno 1573 in den ^{October} in fine 10^{en}
Maerster gemaeken van die Francken al dare die gecomun
in grote maeren hadden in v zoe worden ge dove havelen
off guborste in bleef dare duy maest in zoe maer vobst
~~in die vobsthoudey~~ of vobsthoudey guborste in aldare
guborste.

Heer oy duy selfdan duy gebot guborste dat alle hommesgoyen
sijn te in die vobsthoudey soudey on aldare alle die geyenuey
van die soubten off in bouwen / in dit daren heest van die
Comunen Rijkpuden.

Oy duy 10^{en} wt die vobsthoudey vanden vobsthoudey heer van Algonde
guborste als dat dese maerste sijnne soudey guborste

Clare vander laey }
Jon van vint. } burgemeester der stad
Tweert sijnne. } havelen.
Pietre sijnne hiet
Agereyenuey der vobsthoudey.

Jacob van heuffen }
Willim Nozamb }
Adriaen van boeckhoudey }
Matheus Inghelb }
Clare Matheus }
Pietre Willim }
Comunen Rijkpuden.

oy duy.

Twee pagina's uit het dagboek van Verwer, over 9, 10 en 11 december 1572.

Inleiding

Willem Janszoon Verwer.

Willem Janszoon Verwer was afkomstig uit een vooraanstaande katholieke familie uit Haarlem. Willem was de oudste van de zeven kinderen van het gezin van Jan Janszoon Verwer (1505-1582/85) en Margriete Claesdochter († 1590/92). Hij werd rond 1533 geboren; bij het begin van het beleg was hij dus 40 jaar oud. Jan Verwer was van beroep wollenlakenhandelaar, en een paar jaar bestuurder van het gilde van de drapeniers (lakenbereiders). Hij was een vermogend man en bezat onroerend goed in en buiten Haarlem. Jan Verwer werd in 1560 benoemd als lid van de vroedschap, een functie die hij tot aan het beleg vervulde. Moeder Margriete was de dochter van Claes Lottens Gael, een lakenverkoper. Ook zij behoorde tot een welvarende Haarlemse familie. Een broer of familielid Jan Claes Lotsen Gael was een aantal malen lid van het stadsbestuur. Margriete bezat zeven woningen aan de Ravelingsteeg, die zij in haar testament had bestemd tot hofje voor katholieke 'oude, deugdelijke vrouwen'. Dit werd het Verwershofje, dat van 1593 tot 1935 heeft bestaan. Na afbraak en heropbouw is het hofje sinds 1993 weer in gebruik; het wordt beheerd door de regenten van het Sint-Jacobs Godshuis.

Jan Verwer onder huisarrest

De ingrijpende gebeurtenissen van 1566, zoals de groeiende invloed van de Hervormingen en de Beeldenstorm die zich vanuit Vlaanderen naar het noorden verspreidde, brachten de Nederlanden in beroering. De opstandige stemming bereikte ook Haarlem. Op 21 en 22 juli 1566 werd buiten de Grote Houtpoort, in de open lucht, de eerste hervormde prediking gehouden. De hervormden kwamen daar samen met nieuwsgierige toehoorders bijeen in de zogenaamde Geuzenschuur.

Bij de Eerste Vrije Statenvergadering te Dordrecht, in juli 1572, was de prins van Oranje erkend als stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht. Het stadhouderschap van de hertog van Alva, die door de koning zelf was aangesteld, werd daarbij als onwettig beschouwd.

Die maand was ook Haarlem met enige aarzeling overgegaan naar de zijde van de prins van Oranje. Op 8 december 1572 kwam een deputatie van de prins de stad binnen. Hun opdracht was het zittende koningsgetrouwe stadsbestuur te vervangen door een bestuur dat de zijde van de prins zou steunen. De meeste leden van het zittende bestuur wilden echter liever onderhandelen met de Spanjaarden, die inmiddels in Amsterdam waren gearriveerd.

Jan Verwer was uitgekozen om met een delegatie naar Amsterdam te reizen, maar hij vertrouwde de situatie niet en weigerde. Hij werd onder huisarrest gesteld.

Over het leven van Willem Verwer is niet veel bekend. Hij zal in Haarlem de Latijnse school hebben bezocht want hij wist iets van Griekse mythologie en kende Latijn. Zoals veel gestudeerden gebruikte hij in zijn werk graag Latijnse uitdrukkingen en gelatiniseerde persoonsnamen. Verwer had in Leuven rechten gestudeerd en was later in Haarlem actief als procureur. Tot 1592 dreef hij een bierbrouwerij. Willem Janszoon Verwer overleed rond 1595.

Het Memoriaelbouck

Nog vier andere schrijvers hielden tijdens het beleg een dagboek bij: Johannes Arcerius (tot 21 februari 1573), Cornelis Bartholomeeusz, Gerrit Stuver en Nicolaas van Rooswijk. De handschriften van de vijf dagboeken worden bewaard in het Noord-Hollands Archief. Alle vijf vertonen veel overeenkomsten wat betreft de onderwerpen, de formulering en de volgorde van presentatie. Op 17 december 1572, bijvoorbeeld, schreef Verwer over een spotliedje dat voor de stadsmuur gezongen werd: 'Christus is opgestaan/Onze buit komt eraan'. Bij dezelfde datum wordt dit incident ook vermeld door Arcerius, Van Rooswijk en Stuver. Het is aannemelijk dat de schrijvers gebruik hebben gemaakt van een onbekende oudere brontekst. We zien verder dat vanaf 1599 Kenau Simonsdochter Hasselaer na haar eerste vermelding in de dagboeken van Johannes Arcerius en Willem Verwer, ook voorkomt in latere Nederlandse historische werken. Zelfs in 'De oorlog van de Lage Landen (1602)' van de Italiaan Famianus Estrada, een geschiedschrijver van Spaanse zijde, vinden we de inmiddels bekende beschrijving van een zeer mannelijke vrouw met een dapper hart in haar lijf. Estrada verklaarde in zijn voorwoord dat hij ook Nederlandse bronnen had geraadpleegd. De Haarlemse dagboeken dienden dus als primaire bronnen voor de geschiedschrijving over het beleg.

Egodocument

Verwer noemde zijn dagboek 'Memoriaalboek', dat is 'een chronologische verslaglegging van gebeurtenissen'. Een dagboek behoort tot het literaire genre van het egodocument, wat ruim omschreven kan worden als een tekst waarin de schrijver als een 'ik' aanwezig is. De grens tussen egodocument en kroniek (een opsomming van feiten) is vaag, maar een criterium is het persoonlijke karakter van de tekst. Ambtelijke rapporten en verslagen vallen hier dus buiten. Zeker in de eerste jaren, 1572 en 1573, is Verwer als persoon duidelijk aanwezig: *ik heb het zelf gezien*, en putte hij uit zijn eigen geheugen: *als ik het goed heb onthouden*. Hij had ook contacten bij het stadsbestuur want hij was vrij goed op de hoogte van wat zich in het stadhuis afspeelde. Zijn stadgenoten vertelden hem graag over hun ervaringen; zelfs de meest wonderlijke kogelinslagen berustten volgens hem op waarheid, want *zij heeft het mij zelf verteld*. Voor Verwer hadden deze verhalen een hoog waarheidsgehalte, en dat was met reden. In de vroegmoderne stedelijke samenleving was het contact tussen buurtbewoners zeer belangrijk, en ook noodzakelijk. De mensen leefden dicht op elkaar, men was betrokken bij elkaars leven en men hielp elkaar bij voor- en tegenspoed.

1573

Januari 1573

Op 1 januari 1573, in de jaartijl,¹⁴⁵ deden de stadssoldaten met witte hemden over hun kleding een uitval vanuit de Zijlpoort en overvielen de schansen van de Spanjaarden. Die gingen aanvankelijk op de loop maar toen na het slaan van alarm¹⁴⁶ hun slagorde zich weer had hersteld, moesten onze soldaten onverrichter zake terugkeren. Wel brachten zij twee boeren uit Heemskerk als gevangenen mee, en ook een jongen die voor de Spanjaarden aan de wallen moest pionieren,¹⁴⁷ want die waren weer begonnen zich naar de stad te graven. Op deze nieuwjaarsdag zouden de geuzen hun eerste predicatie in de Grote Kerk houden, maar zij moesten deze snel verlaten want de vijand schoot onverdrotten met zijn eenogige cyclopen kogels door de kerk. Daarop keerden de geuzen terug naar de Bakenesserkerk, hun eigen bedeplaats, die toen van de gezindte van Calvijn was.

Die dag leken de Spanjaarden weer een bestorming voor te bereiden. In het veld buiten de stad waren zij tegenover het ravelijn druk bezig heel veel schanskorven op elkaar te stapelen.

Die nacht hebben de Walen van het vendel Den Briel de commissaris van de prins van Oranje de heer van Sint-Aldegonde een eindweegs begeleid naar het Haarlemmermeer. Ze leverden een kort gevecht met soldaten uit de Hout, die op de Schalkwijkerweg bij de molen lagen. Daarbij is de vaandrig van Den Briel gewond geraakt door een geweer dat uit elkaar sprong.

Op 2 januari zijn twaalf sleden met graan en brood vanuit Leiden door de Schalkwijkerpoort binnengekomen. Dit waren de eerste sleden.

Geweld in de stad

Op 3 januari werd tegen de avond Maria Harinxsd^r¹⁴⁸ door een soldaat die bij haar zat ingekwartierd, een Hoogduitser, op schandelijke wijze vermoord.¹⁴⁹ Dit was tot verdriet van veel jonge venusdiertjes,¹⁵⁰ zoals zij vaak worden genoemd, en tot genoegen van veel rijke getrouwde vrouwen. Op 4 januari werd er huis aan huis naar de soldaat gezocht net zo lang tot ze hem vonden. Kort daarop is hij opgehangen.

Op 5 januari zijn door de Schalkwijkerpoort zevenentwintig sleden met graan, en een vendel soldaten onder leiding van kapitein Mandares¹⁵¹ de stad binnengekomen.

*Kenau op de wallen van Haarlem door J.H. Egenberger en B. Wijnveld jr., 1854.
H 359 cm x b 451 cm. Hangt in het koor van de Janskerk. Het doek vormt het
hoogtepunt van de verering van Kenau als heldin van het beleg.*

Op 6 januari zat een burger, mijn goede vriend Jacob Loevensz,¹⁵² in zijn huis op een bank een boek te lezen. Opeens kwam een grote kogel door de muur heen, vloog tussen Jacobs benen door en vernielde de bank, maar Jacob bleef ongedeerd.

Op 7 januari raakten stadssoldaten buiten de Schalkwijkerpoort hevig slaags met soldaten van de koning. Die sloegen uiteindelijk op de vlucht, waarbij veel van hun Duitse huurlingen verdronken in het Spaarne, dat is de rivier die door de stad stroomt.

Die dag ook werd voor de schutters het wachtlopen verminderd. Daarvoor hadden zij dag en nacht onafgebroken op wacht gestaan, maar nu mochten ze om de vier dagen een dag en een nacht thuis gaan rusten.

Op 8 januari is in de stad een Spaanse korporaal die op de laatste dag van december gevangen was genomen, op het ravelijn aan een staak opgehangen.

'Belegung der Stadt Haerlem'
Zeer zeldzame en fraaie kaart
in vogelvluchtperspectief van
onbekende (Duitse) oorsprong
van het beleg van Haarlem.
Ca. 1587-1613. Het noorden is
onder.

Executie op 27 mei 1573 van Lambert van Roosveld, oud-stadssecretaris, pensionaris, schep en burgemeester van Haarlem. Gravure, ca. 1750

Daarna haalden ze met geweld eerst negen, later elf personen uit de kerker. Dit waren oud-burgemeester mr. Lambert van Roosveld, meester Quirijn Thalesius, zijn dochter Ursul, de edelman Adriaen van Groeneveen, Huijch de blauwverver, meester Frans Jacobsz Rembrantsz,³¹⁷ een vrouwtje uit Doornik en de jongen waar ik al over schreef en die op 2 mei met kruit de stad was ingekomen, en tot slot nog drie Duitsers. Ze werden allemaal opgehangen.

Meester Lambert van Roosveld was een geleerd man; hij was vele jaren pensionaris en burgemeester van de stad geweest. Hij werd in zijn hemd opgehangen op het ravelijn en nadat hij een dag had gehangen, werd hij van de

gal gesneden. Zijn vrienden moesten komen om hem te begraven. Hij werd naar de Grote Kerk gebracht. Dat hij moge rusten in vrede.

Meester Quirijn Thalesius was vele jaren burgemeester van Haarlem geweest en hij werd daarom de oude burgemeester genoemd. Hij was een geleerd man en een leerling van de vermaarde Erasmus van Rotterdam,³¹⁸ maar zonder enige vorm van proces is ook hij opgehangen. Zijn dochter, Ursul Quirijnsdr³¹⁹ was een begijn van het Grote Hof,³²⁰ en zij en een Waalse vrouw uit Doornik werden aan handen en voeten vastgebonden en gezamenlijk in de Bakenessergracht gegooid, en terwijl zij verdronken werden zij met stenen bekogeld zodat zij samen een bittere dood stierven. Dat zij rusten bij God. De jongeman van 18 jaar die op 2 mei 1573 met buskruit naar de stad was gezonden, wilde het schavot van de galg niet opgaan. Hij werd eerst doodgestoken en daarna aan zijn voeten opgehangen.

De edelman Adriaen van Groeneveen had in het stadsbestuur en in de raad gezeten. Hij had in zijn leven nog nooit iemand kwaad gedaan. Het is echter slecht met hem afgelopen want op 20 januari 1573 was hij met andere

fatsoenlijke mensen gevangengenomen en nu werd hij dus opgehangen, eerst aan zijn hals en daarna aan zijn voeten. Ook de eerder gevangen genomen Duitsers³²¹ werden opgehangen.

Huijch de blauwverver was op 21 april al bij vonnis geseseld, maar evengoed werd hij nu zonder enige vorm van proces opgehangen.

Meester Frans Jacobsz Rembrantsz werd van zijn bed gelicht. Hij was een priester, maar had altijd bescheiden geleefd en nooit iemand een strobreed in de weg gelegd. De stadssoldaten waren vastbesloten iedereen op te hangen die het voor meester Frans wilde opnemen. In feite liepen alle katholieken of papisten zoals ze wel genoemd werden, en ook de leden van het oude stadsbestuur groot gevaar, zoals iedereen in en buiten de stad heel goed wist.

Wat een angst heerste er die nacht in de stad onder alle mensen, wat ook bij God bekend was. Deze personen zijn dus allemaal tegelijk opgehangen en verdrinken zonder uitspraak of vonnis, tegen alle regels van het recht in. Dit is allemaal gebeurd door volkswuede, in razernij. Dat de Heer hun zielen genadig zij.

Op 27 mei zijn 's avonds vijf priesters gevangen genomen. Vier van hen werden uit het gasthuis gehaald, maar een vijfde, heer Paulus Botius,³²² kanunnik van Haarlem, kon op tijd ontkomen. De andere priesters waren meester Jasper,³²³ kapelaan in de Grote Kerk, meester Reijer Roothoof, ³²⁴ notaris, meester Maarten Florenscen, pastoor van het Gasthuis en meester Pieter Claesz Balling.³²⁵ Zij werden dus door de Walen uit het gasthuis van broeder Maarten gehaald en naar het stadhuis gebracht. Van daaruit werden ze gevangengezet in het huis van burgemeester Dirck Jacobsz de Vries, waar reeds een Waalse provoost ingekwartierd zat.

Op 28 mei om een uur of acht in de avond begonnen die van buiten weer vuurballen de stad in te schieten, maar dat heeft niet lang geduurd. Omdat het allemaal weinig uithaalde en niets opleverde, stopten ze ermee.

De katholieke oud-burgemeester Quirijn Thalesius werd op 27 mei 1573 samen met zijn dochter Ursel, een begin, opgehangen. Tekening Jacobus Buys, ca. 1790.

Tijdens het beleg van Haarlem (1572-1573) door de Spanjaarden, slaagden de Haarlemmers erin het onoverwinnelijk geachte leger van koning Filips II zeven maanden te weerstaan. Uiteindelijk moest stad zich overgeven omdat de hongerdood voor de hele bevolking dreigde. Binnen de stadsmuren beschreef Willem Janszoon Verwer uit de eerste hand de dramatische gebeurtenissen en hun nasleep in zijn *Memoriaelbouck*. Barbara Kooij verzorgde de hertaling van dit dagboek in modern Nederlands en laat ons deze gruwelijke episode uit de Haarlemse geschiedenis in de woorden van een ooggetuige herbeleven.

Deff.

Op den 11 daer sijn 19 worder stad gecommitteert by hylben die
 stad behouden ontrent wett comen vorderen in man
 den maent 16 dat worder vorderen om byen haer be
 scemmeling 10 mare wyl dore vorderen op die fory
 want 10 worder ghyt vorderen hylben die vorderen met
 most ghyt in stadt voer vorderen dat 10 worder ghyt
 hylben in sijn ghyt met 10 in dat stadt vorder
 vorder die 10 worder stad gecommitteert hylben.

Daer na hylben die vorderen vorderen hylben
 -loefte dat vorderen wyl boos sijn wyl die stad 16 of
 wat omme / vorderen hylben 10 worder hylben
 vorderen die stadt hylben vorderen / wyl vorderen
 vorderen die stad vorderen oek vorderen hylben 16
 in vorderen for wyl vorderen al boos hylben die na
 hylben vorderen vorderen vorderen.

hylben vorderen.

Die vorderen met den vorderen op hylben hylben
 -loefte in vorderen vorderen

Die vorderen in hylben vorderen vorderen in die hylben